

Павленко В.В. З історії діяльності іноземних колоністів на Волині (XIX ст.) / В.В. Павленко // Наукові записки. Серія „Психологія і педагогіка”. – Острог: Вид-во Національного університету „Острозька академія”, 2007. – Вип.8. – 444 с. – С. 270–287.

УДК 37 (09). 047

Павленко В.В.,
аспірант
(Житомирський державний університет)

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ КОЛОНІСТІВ НА ВОЛИНІ (XIX СТ.)

*У статті розглядається діяльність іноземних колоністів
на Волині (XIX ст.)*

Період XIX – початку XX століття позначається колонізацією українських земель, що входили до складу Російської імперії. Початок XIX століття характеризується повним занепадом освіти Волинського краю. За рівнем грамотності населення Волинь стояла на 36 місці у Російській імперії, хоча за територією була найбільшою в Південно-Західній Росії. Як свідчать архівні джерела згідно з переписом 1897 р. в губернії проживало 2 млн. 989 тис. душ обох статей [7: 3].

З другої половини XIX століття до 1914 року дослідники-етнографи окреслювали особливості національного складу населення Російської імперії. На терені тодішньої Волині проживали росіяни, поляки, євреї, німці, чехи. Історики, етнографи вивчали становище колоністів, позитивні і негативні аспекти провідної політики колонізації. Таким чином досліджувалося життя колоністів на території Волині.

Окремі аспекти соціального життя розглядали у своїх працях з питань історії педагогіки XIX століття Н. Барсов, К. Бартницька, П. Берков, Є. Дзюба, Я. Добжанський, А. Козирев, В. Соловійов, А. Лопухівська.

Розвиток освіти на Волині висвітлюється також у наукових доробках сучасних вчених Н. Бовсунівської, С. Бричок, І. Гавриш, Л. Єршової, М. Жилюк, Т. Джаман, О. Іванченко, М. Левківського, В. Надольської, Ю. Поліщук, Н. Рудницької, Н. Сейко, С. Коляденко, В. Омельчук.

Мета даної статті – дослідити сутнісні характеристики педагогічних персоналій серед іноземних колоністів, які здійснювали свою різнобічну діяльність на території нашого краю.

На початку XIX століття культурно-освітній рівень волинян був одним з найнижчих. Освіта потребувала реформування. Після призначення (1803 р.) генеральним візитатором училищ Волинської, Київської та Подільської губернії Т. Чацький розробив проект „Про стан освіти Волинської губернії”.

Друга половина XIX століття характеризується інтенсивним переселенням чехів на Волинь, які стали в подальшому постійними її мешканцями. Початок масової еміграції чехів на Волинь був викликаний цілим комплексом економічних і політичних факторів як у Чехії, так і в Російській імперії. Зокрема В.В. Надольська виділяє такі економічні причини:

- скасування кріпосного права (1861 р.) та зацікавлення поміщиків щодо продажу частини власної землі;
- прагнення уряду Росії до більш інтенсивного розвитку продуктивних сил західних губерній;
- відсутність у місцевого населення коштів для збільшення своєї земельної власності [6: 66].

Разом з чехами на Волинь прибули і вчителі, які отримали освіту в закордонних навчальних закладах. А для тих хто не мав спеціальної освіти, але претендував на посаду шкільного вчителя, при Острозькій вчительській семінарії були відкриті курси.

У нашому краї дуже швидко сформувалась мережа чеських шкіл. На кінець 1879 року в Острозькому, Дубнівському, Рівненському, Луцькому та Володимир-Волинському повітах існувало вже 50 чеських поселень, в яких діяло 18 чеських шкіл, де навчалося 735 дітей [4: 30].

Чеські школи у колоніях іноземних поселенців Волинської губернії на 1887 рік розміщувалися у таких повітах (див. табл. 1) [1].

Таблиця 1.

Географія чеських шкіл на Волині

№ з/п	Назва школи	Рік заснування	Кількість учнів	З них хлопчиків	З них дівчаток	Вчитель
Житомирський повіт						
1.	Вільшанська	1887	-	-	-	Антон Янса
2.	Висоцька	1885	54	30	24	Михайло Долян
Острозький повіт						
3.	Гульчанська	1881	38	20	18	Йосиф Рихна
4.	Залісска	1878	50	31	19	Йосиф Вислужиль
5.	Антонівська	1874	50	27	23	Йосиф Хейновський
Рівненський повіт						
6.	Глинська	1875	54	27	27	Теодор Гейда
7.	Квасилівська	1876	100	60	40	Воцасек
8.	Підцурківська	1888	42	25	17	Петро Євсейцев
9.	Грушвицька	1882	68	40	28	Філарет Линка
10.	Шпаківська	Вчителів немає. Учні не відвідують школу з вересня 1888				

		року.				
11.	Михайлівська	Вчителів немає. Учні не відвідують школу з листопада 1888 року.				
Дубнівський повіт						
12.	Ульбарівська	1889	32	20	12	Іван Главатий
13.	Молодавська	1886	48	31	17	Ірасек
14.	Мирогощанська	1870	54	27	27	Олександр Сметана
15.	Скраклівська	1884	48	25	23	Йосиф Копецький
16.	Семидубська	1871	-	-	-	Йосиф Зедник
17.	Площанська	-	25	15	10	Місце вчителя вакантне
18.	Підгайська	1874	37	27	10	Словена Гордличка
19.	Новинська	-	44	26	18	Олександр Крамський
20.	Велико-Дорогостайська	1874	34	23	11	Ваничек
21.	Малинська	1882	60	39	21	Вигнер
22.	Волковийська	1871	108	72	36	Йосиф Боучек
Луцький повіт						
23.	Копчанська	1883	27	16	11	Іван Власак
24.	Теременська	1883	70	45	25	В'ячеслав Отруба
25.	Милушинська	1887	38	25	13	Август Голак
26.	Княгининська	1879	65	39	26	Непман
27.	Борятинська	1872	37	21	16	Йосиф Вовк
28.	Мстишинська	1885	35	21	14	Місце вчителя вакантне
29.	Нивська	1881	39	24	15	Пеш
Володимир-Волинський повіт						
30.	Купичевська (при	-	56	24	32	Іван Самек

	училищі)					
31.	Купичевська (реформатська)	-	29	15	14	Йосиф Гирак

За даними таблиці видно, що у деяких школах Рівненського, Дубнівського та Луцького повітів не вистачало вчителів для викладання хоча б чеської мови, тому вже у 1890 році на території Волинської губернії значно зменшилась кількість чеських шкіл.

Одними з найперших німецьких колоній, які засновані у 1815 році біля Звягеля (Новоград-Волинського), були колонії – Жозефін і Аннет. З 1833 року з'являються колонії Фрідріхсдорф, Марцелинхоф, Марцеліндорф, Стара Хотинка та інші.

На кінець ХІХ століття в німецьких та чеських колоніях функціонували початкові школи. Початкова школа складалася з однокласних (3 роки) та двокласних (5 років) і вищих початкових училищ. Навчальний рік розпочинався з першого вересня і закінчувався першого травня. В однокласних початкових школах учні вивчали закон Божий, арифметику, церковнослов'янську грамоту, російську мову (граматика, письмо, читання), співи. Під час пояснювального читання, учні отримували елементарні знання з географії, історії, природознавства. Вивчаючи арифметику, учні ознайомлювалися з нумерацією, дробами, чотирма арифметичними діями, цілими числами, таблицями мір, часу, ваги, довжини, з мірами поверхні й об'єму тіл, оволодівали навичками користування рахівницею. Дещо вищого рівня знань учні набували у двокласних училищах. Тут більш широко отримували знання з географії, креслення і малювання. На уроках грамоти було і літературне читання.

Після придушення польського повстання 1803-1831 рр. загострюються стосунки між Польщею і Росією, на Волині посилюється русифікація. Вивчення рідної мови дітьми українців навіть не планувалося. Ознайомлення учнів з українською культурою, літературою, народним мистецтвом було практично неможливо та досить проблематично. Як свідчать архівні джерела у навчальних закладах було запроваджено покарання за те, що учні відмовлялися говорити російською мовою. Також існував „журнал для запису гімназистів, яких садовили у карцер або залишали без обіду за відмову говорити російською, за пустощі та непослух (15. 08. 1845 р. – 20. 06. 1846 р.).” [72].

Щодо ставлення російського царату до української мови, то за хронологією укази про її заборону такі:

1720 р. Указ Петра I стосовно заборони книгодрукування українською мовою.

1729 р. Указ Петра III – про те, щоб переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

1763 р. Указ Катерини II про заборону викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії.

1769 р. Указ Синоду про вилучення українських букварів.

1775 р. Зруйновано Запорізьку Січ та закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

1862 р. Закрито недільні і безплатні українські школи для дорослих, організовані передовою інтелігенцією України.

1863 р. Видано валуєвський циркуляр про заборону друкування книг українською мовою.

1867 р. Видано Ємський указ Олександра II про заборону введення книг з-за кордону та друкування нот українською мовою.

1881 р. Указ Олександра III про дозвіл друкування окремі сценічні твори українською мовою, але російським правописом. На місцеву владу покладался обов'язок контролювати публічне використання українських пісень, дозволених цензурою.

1888 р. Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами.

1895 р. Заборона українських книг для дітей.

1908 р. Указом Сенату культуру і просвітню діяльність в Україні визнано шкідливою.

Деяке піднесення української мови прослідковується після 1905 року.

1917-1918 р. – відродження української мови (надруковано більше 1800 українських видань).

З кінця 70-х років XIX століття значно погіршилось ставлення російського уряду до колоністів. Стурбований швидким зростанням чисельності іноземців та площ їх земельних наділів, царизм розгорнув політику обмежень і заборон щодо колоністів, яка торкнулась в першу чергу економічних прав переселенців, але відповідні кроки були здійснені і в напрямку русифікації їх духовного та культурного життя. Оскільки школи виступали головними осередками збереження національної самобутності колоністів, то були розроблені спеціальні заходи для поширення на них урядового контролю.

8 жовтня 1887 року вийшов закон „Про підпорядкування іновірських шкіл Південно-Західного краю відомству Міністерства Народної освіти”. Таке підпорядкування всіх шкіл на території не лише Волинської, а й Подільської та Київської губерній, передбачало поширення на них контролю з боку Міністерства народної освіти та інспекторів народних училищ. Передбачалося формування навчальних програм національних шкіл, які б відповідали загальноросійським вимогам. Особливим пунктом цього закону стало введення російської мови в усіх школах [2].

Стан початкової школи на Волині був тяжкий. На 6-7 сіл, в яких нараховувалося 450-500 дворів, припадала одна „школа грамоти”, в якій 15 душ учнів. Школи уявлялися порожніми будинками, з вибитими вікнами, розваленими печами та обідраними дахами. Таким чином, школи часто й густо пустували тільки через те, що нічим заплатити учителеві або нічим опалити школу.

Матеріальний стан вчителів був тяжким. Звичайна платня вчителю становила 30 карбованців. За ці кошти знаходився якийсь недоучка, більш-менш освічена людина завше втікала. Від такої праці вчителі мали до безглуздя

гіркий вигляд: обірвані, обшарпані, знуджені, схудлі. Не мали вони ні книжок, ні газет[8: 11].

Поміж українськими селами багато розташувались німецьких та чеських колоній. Якщо порівняти колонії і українські села, то перші уявлялися двохповерховими, триповерховими будинками. Освітньо-просвітня справа у колоніях знаходилася на високому рівні. На 30 дворів обов'язковою була школа, яка належала до міністерського типу, оскільки збудувалася на кошти міністерства.

Якщо порівняти життя чеського і німецького вчителя з і вчителем українським, то перші мали коштовні меблі, килими. Під квартиру учителя відводилося три або чотири кімнати. В них була тепло та привітно. Можна було побачити силу книжок та газет. Словом, вони мали все, чим можна було задовольнити свої духовні потреби. Чеський або німецький учитель одержував не 30 карбованців, а 600-900. До того ж ще й громада давала йому землю. Зрозуміло, що в нього були і власні коні, худоба, хліб і взагалі потужне господарство”[8: 44].

Особливо вагомий внесок у розвиток місцевої волинської культури зробили чехи-музиканти. Вони працювали викладачами музичних училищ, давали приватні уроки, навчали поміщицьких дітей у дворянських маєтках. Заслужують на увагу постаті видатних вчителів-музикантів, що проживали на території Волині. Це, насамперед, піаністи – Крайський, Меєргофер, Янович; скрипалі – Несвадба, Туринський, Строве; віолончеліст – Рудницький та ін.

Крім того, чехи-колоністи відіграли важливу роль у розвитку сільського господарства на Волині. Основними галузями їх господарства були: садівництво, городництво, виробництво зерна, вирощування хмелю, розведення худоби. Завдяки їх діяльності на території нашого краю почали вирощувати хміль, розвивати пивоварну промисловість.

Слід згадати викладацьку діяльність вчителя німецької мови Житомирської гімназії Рудольфа Івановича Пауля (1881-1938 рр.). Народився Р.І. Пауль у сім'ї німця-колоніста, німецької колонії Аннет Пулинської волості Новоград-Волинського повіту (нині – Червоноармійський район Житомирської області). Після закінчення Варшавської вчительської семінарії (1900 р.) працював вчителем німецької мови у м. Коростишеві. З 1908 по 1914 рік Рудольф Іванович працював вчителем німецької мови у Житомирській гімназії. Він був прекрасним викладачем, добре знав свій предмет, мав авторитет серед викладачів гімназії, підготував і видрукував цілу низку методичних матеріалів.

Під час служби в армії (з 1914 р. працював перекладачем), був відзначений царськими нагородами: орденом Анни 2-го і 3-го ступенів, орденом Володимира 4-го ступеня, орденом Станіслава 2-го, 3-го, 4-го ступенів, Георгієвським хрестом 4-го ступеня. З 1920 по 1924 рік працював учителем німецької мови в с. Стара Буда, з 1930 року продовжив свою діяльність у Житомирському ІНО. За те що був у 1920 році членом німецької повстанської контрреволюційної організації (діяла на Волині), у 1934 році Р.І. Пауль був заарештований та засуджений до п'яти років виправно-трудових таборів в Архангельській області. У 1938 році був засуджений до вищої міри покарання.

Пізніше було встановлено, що Р.І. Пауль був засуджений до вищої міри покарання безвинно [3].

Історіографія діяльності іноземних колоністів на Волині поповнюється новими постатями, що доповнює загальне розуміння про вклад їх до скарбниці культури краю. Проте все це потребує подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волынские епархиальные ведомости. – 1889, № 34
2. Волынские епархиальные ведомости. – 1893, № 6
3. ДАЖО. – Ф. Р-50В, оп. 2, спр. 8102П.
4. ДАЖО. – Ф.329. – оп. 1, спр. 45
5. ДАЖО. – Ф.72, оп. 1, спр. 123
6. Надольська В.В. Чеські колоністи на Волині у другій половині ХІХ століття. Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої конференції. /За ред. Костиці М.Ю., Житомир, 1993. – 270 с.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т.УШ: волынская губерния. – СПб., 1904.
8. Савченко Я. Початкові школи на Волині // Світло. – 1911. – Кн. 8 (апр.). – С. 37-45.

Павленко В.В. История деятельности иностранных колонистов на Волини (ХІХ ст.)

В статье рассматривается деятельность иностранных колонистов на Волини ХІХ ст.

Pavlenko V.V. The history of foreign colonists activity in Volyn Region in 19 th century

The article deals with the activity of foreign colonists in Volyn Region in the 19 th century